

Bolşeviklərin güllələdiyi cümhuriyyət nazirinin oğlu: Rəşid Rəfibəyli

Sovet hakimiyyəti illərində ən ağır sürgünlərə, mühacirət və ölümlərə məhkum edilsələr də, ulu Tanrı onlara şöhrət zirvəsindən düşməyə imkan verməyib. Təqiblərdən, repressiyalardan qaçmaq üçün SSRİ məkanında 20-yə yaxın, Türkiyədə isə 3 soyadla yaşayıblar, amma Rəfibəyli soyadından gələn qürur və şərəfi qoruya biliblər. Bu sırada haqqında ən az danışılan, bəlkə də danışılmayan bir nəfər də olub: Rəşid Xudadat oğlu Rəfibəyli.

Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin iki qardaşından biri olan Rəşid 1911-ci ildə Gəncədə anadan olub. Xudadat bəylə Cəvahir xanımın ailəsində üç övladın ortancılı idi. Onun babası Ələkbər bəy dövrünün tanınmış ziyallılarından sayılıb. Sovet tarixçiləri xalqımızın qəhrəman oğullarının adlarının unudulması üçün əllərindən gələni edəndə mühacir-publisist Hüseyn Baykara Azərbaycanın istiqlal mübarizəsinin fədakalarından olan, Gəncədə "Difai" partiyası yarandığı zaman ona rəhbərliyi öz üzərinə götürmüş və sonralar bu partiyanın fəxri sədri seçilən Ələkbər bəy haqqında məhəbbətlə yazır və təəssüflə qeyd edirdi ki, "Azərbaycanda Ələkbər bəy kimi yüzlərlə igidin adı "adsız" şəhidlər siyahısına qarışmış və yox olmuşdur". Ələkbər bəyin oğlu, Xarkov Tibb Universitetinin məzunu olan Xudadat bəy Rəfibəyli 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk səhiyyə və sosial təminat naziri, sonra isə Gəncə valisi olmuşdur. 1920-ci il 28 aprel bolşevik çevrilişindən bir ay sonra, iyunun 1-də 43 yaşlı Xudadat bəyi ermənilərin düzüb qoşduğu saxta ittihamlarla günahlandıraraq Nargin adasında güllələdilər. Lətif Şüküroğlu "Cümhuriyyət hökuməti repressiya mənəşində" kitabında yazır ki, "X.Rəfibəylini sorğu-suala tutub istintaq aparanda da, saxta ittihamlar əsasında ifadə verənlər də ermənilər idi. Onlar onun quldur dəstəsinin-Mustafabəyovun iştirakı ilə mal-qaralarını apardıqlarından, var-yoxlarını taladıqlarından şikayət edirlər".

Başsız qalan ailənin və 3 körpənin yetimlik həyatının nə qədər acınacaqlı və keşməkeşli olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Yüzlərlə yetim-yesirə əl tutan ailə bir parça çörəyə möhtac olur. Bunlar azmış kimi, 1930-cu ilin oktyabrında Gəncə Şəhər Sovetinin Rəyasət

Heyəti ailənin əmlakı müsadirə olunmaqla keçmiş Gəncə dairəsi hüddurlarından sürgün edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Üstəlik də xalq düşməninin övladı olmaq... "Uşaqılıq illərimiz yetimliklə, möhnətlə keçdi, gəncliyimiz qayğıyla, zəhmətlə", "nə ata çörəyi yedik, nə qardaş sovqatı gördük, qamçıladi bizi acı-acı sərt üzli yetimlik həyatı". – Bu ağrılar Nigar xanımın yaradıcılığında dərin izləri ilə qalır. Ən acınacaqlısı və yaddan çıxarılması mümkün olmayan fakt isə budur ki, Azərbaycan adlı məmləkətdə bu sənədləri hazırlayanlar "sapı özümüzədən olan baltalar" və "yanlar" idilər, eləcə də Nigar Rəfibəylinin anasını sürgünə göndərən sənədin də altında "Qriqoryan" imzası var idi. Xalq yazıçısı Anar 10 il bundan əvvəl "Ədəbiyyat" qəzetində yazırdı ki, "Bu, həmin o Xoren Qriqoryandır ki, o illərdə Azərbaycan NKVD-sinin rəhbər işçilərindən biri idi. Bu, həmin Xorendir ki, Azərbaycanda ziyalılara qarşı 37-ci il repressiyalarının fəal təşkilatçılarından biri olub".

Xudadat bəy Rəfibəyli öldürüldəndə sonra ailənin böyük oğlu Kamil İrana, ordan da Türkiyəyə keçir və Azərbaycandakı qohumlarına xətər gəlməsin deyər soyadını dəyişib Kamil Arran olaraq həyatının sonunadək Türkiyədə yaşayır. Çox sonralar Nigar xanımın böyük bir cəsarət və nisgilli duyğularla yazdığı şerlərdə, eləcə də "Sağılıqla qal, yaxın qonşu" (1970) adlı Türkiyəyə səfər təəsüratlarında Kamilə, onun ailəsi ilə bağlı xatirələr yer alır.

Xudadat bəyin ortancıl övladı Rəşid isə Rusiyaya gedir və Gəncədən olan tanışları Mircamal Qaşqay (dünya şöhrətli geoloq akademik Mirəli Qaşqayın qardaşı) onun Moskvada işə qəbuluna kömək edir, Moskva teleqraf şöbəsində 17 yaşlı Rəşid usta kimi işə qəbul edilir. Bu fəhlə və kəndli sinfinə aid uşaq-

ların ali məktəblərə qəbuluna imkan yaradırdı. 1932-ci ildə o, Mirəli Qaşqayın məsləhəti ilə Moskva Geoloji Kəşfiyyat İnstitutuna qəbul olunur və tələbəlik illərində də Mirəli müəllimin himayəsi ilə təqiblərdən qorunur. Ali təhsilini başa vurduqdan sonra SSRİ Ümumittifaq Geologiya İnstitutunda (indi Rusiya Ümumittifaq Geologiya İnstitutu) geoloq kimi işə başlayır və ömrünün bir hissəsini Rusiya ilə bağlayır. Şimali Uralda, Baykal gölü sahillərində və Böyük Qafqaz silsiləsində geoloji fəaliyyətlə məşğul olur.

Rusiya həyatı "düşmən oğlunu" bir qədər də "düşmən axtaranların" yaddaşından çıxartmış olur. Onun xoşbəxt illəri, ayları, günləri də az olmayıb. 30-cu illərdə Moskvada yaşadığı Maliy Kozixinski döngəsində yerləşən kommunal mənzildə ayırı-ayrı vaxtlarda bacısı Nigar xanım, onun həyat yoldaşı Rəşid Rza və onların yaxınları olan gənc ədəbiyyatçılar Mikayıl Müşfiq, Mehdi Hüseyn Rəşidə ara-sıra baş çəkib, ona qonaq olurlar.

Repressiya illərindən sonra, 1940-cı illərin əvvəllərində geoloq kimi Zəngəzura ezam edilir və bir neçə il sonra Bakıya qayıdır. Bu, onun vətənə həmişəlik dönüşü olur: Azərbaycan Geologiya İdarəsində Geoloji Ekspedisiyasının rəisi vəzifəsində çalışır. 1970-ci ildə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə "Şərəfli əməyə görə", 1979-cu ildə isə "Əmək veteranı" medalları ilə təltif edilir. SSRİ-nin ən müxtəlif və çətin yerlərində apardığı geoloji tədqiqat işlərinə görə "Kommunist əməyi zərbəçisi" adına layiq

görlür. Amma o, özünü həmişə repressiya qurbanları sırasında görmüş, hətta onu nümunəvi bir işçi kimi dəfələrlə Kommunist Partiyası sıralarına qəbul etmək istəsələr də, Rəşid müəllim müxtəlif bəhanələrlə bu təklifləri qəbul etməmişdir.

Məşhur geoloqun oğlu, 30 ilə yaxındır ki, tanıdığım Hacı İslam Rəfibəyli deyir ki, atam SSRİ məkanında geologiya üzrə məşhur mütəxəssis kimi məsul və rəhbər vəzifələrdə çalışdı. Çox qürurlu və əzmlə bir insan idi, işini varlığı qədər sevdi. Amma həmişə anlama bilmədiyim qorxu-təşviş içərisində yaşayıb. Bu barədə danışmağı sevməzdi.

Rəşid müəllimin rəssamlıq qabiliyyəti də olmuş, hətta boş vaxtlarında bu fəaliyyətini sevimli hobbisi kimi davam etdirmişdir. Bakıda Geoloji Ekspedisiyanın rəisi olduğu 60-cı illərdə kabinetində divara vurduğu rəsmlər də özünə məxsus olmuşdur.

Rəşid müəllim hələ Rusiyada çalışdığı illərdə geoloq həmkarı ilə ailə həyatı qurmuş, bu nigahdan 3 övladı olmuşdur. Hazırda bir oğlu, bir qızı Bakı şəhərində yaşayır. Zahirən xoşbəxt bir həyat yaşayan Rəşid Rəfibəyli ömrünün sonuna kimi rejimin haqsızlıq və amansızlıqları ilə barışa bilməmiş, böyük mücadilələr yaşayan Azərbaycanın istiqlalına qovuşacağına ümidlərini də itirməmişdi. Bakıda dünyasını dəyişmiş və Yasamal qəbiristanlığında dəfn edilmişdir.

Namiq QƏDİMOĞLU,
"Xalq qəzeti"